

Lommarhöjden i Norrtälje

Arkeologisk utredning, etapp 1, Tälje 4:62, Norrtälje socken och kommun, Stockholms län

Hans Göthberg

Lommarhöjden i Norrtälje

Arkeologisk utredning, etapp 1, Tälje 4:62, Norrtälje socken och kommun, Stockholms län

Hans Göthberg

Omslagsbild: Källargrund inom lägenhetsbebyggelsen Norrtälje 46:1. Foto:
Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2015:12
Arkeologi

ISSN 1654-8280

© Upplandsmuseet 2015

Bearbetning av planer och bilder: Hans Göthberg

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

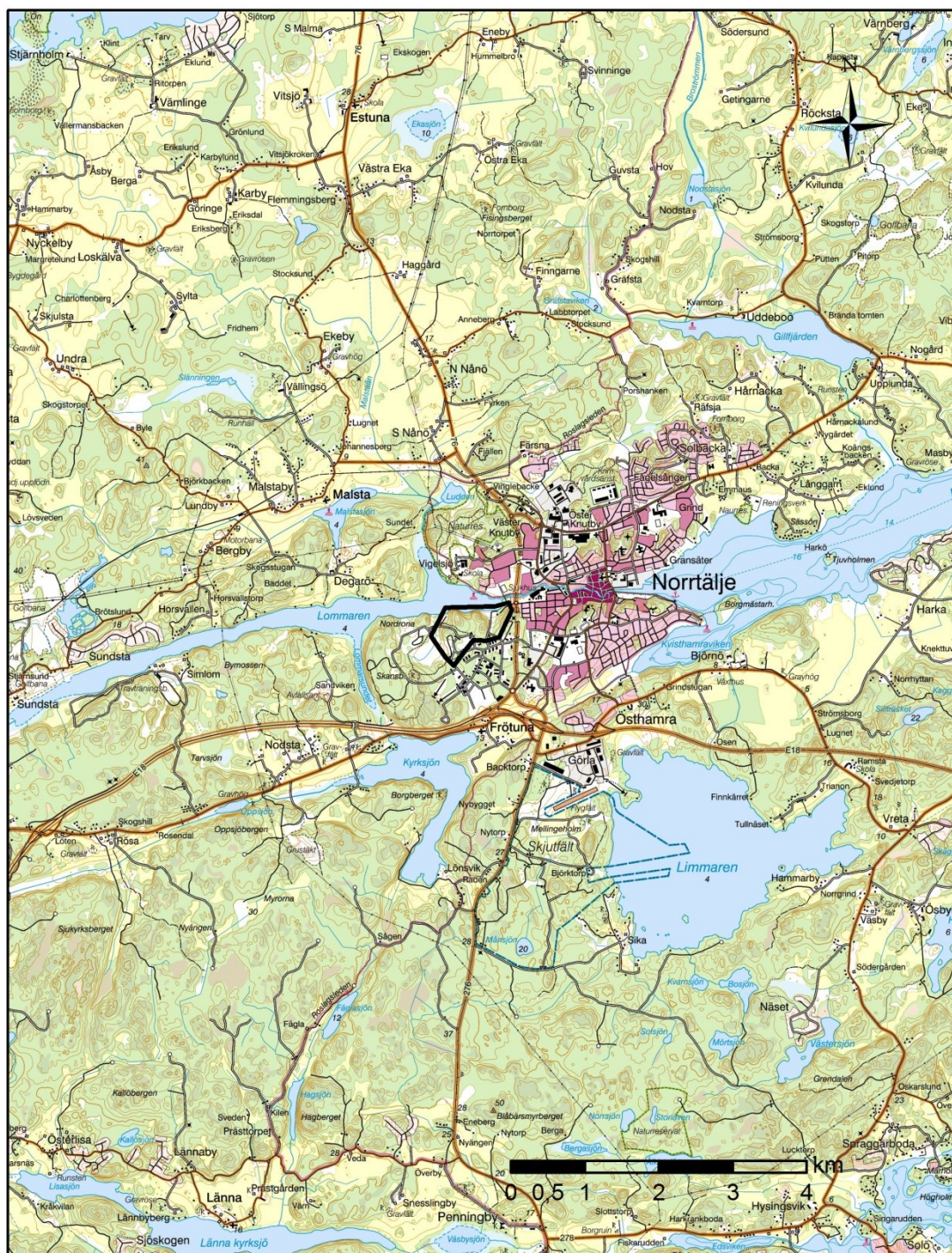
Upplandsmuseet, Fyrstorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018-16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Syfte och metod	7
Topografi och fornlämningar	7
Historiska uppgifter och äldre lantmäterikartor	8
Resultatredovisning	9
Diskussion och antikvarisk bedömning	13
Sammanfattning	16
Administrativa uppgifter	16
Referenser	17

Inledning

Upplandsmuseet utförde under maj 2015 en arkeologisk utredning, etapp 1 av området Lommarhöjden i Norrtälje eftersom delar av området ska bebyggas (fig. 1). Utredningen

Figur 1. Översiktskarta över Norrtälje med omgivningar och med utredningsområdet markerat med svart linje. Skala 1:50 000.

gjordes på uppdrag av Norrtälje kommun, Fastighetsavdelningen, Mark och exploatering och efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län (lstn dnr 4311-44060-2014). Projektledare var Hans Göthberg.

Syfte och metod

Syftet med utredningen etapp 1 var att okulärt ta reda på om fornlämning berörs av planerade arbeten samt att utreda om det finns boplatslägen eller andra lämningar som kan misstänkas utgöra fornlämning.

I utredningen ingick två moment, en genomgång av arkivmaterial och en fältinventering.

I genomgången av arkivmaterial ingick en översiktlig genomgång av äldre lantmäterikartor, samt en kontroll av eventuella arkeologiska fynd. Fältinventeringen bestod av en okulär terrängrekonstrering av utredningsområdet med en antikvarisk bedömning av fornlämningar och lämningar av annan karaktär. Därtill ingick att bedöma förekomsten av indikationer på lämningar som inte var synliga i markytan, vilket kontrollerades med geologsond och spade. Påträffade lämningar lägesbestämdes med GPS.

Fältinventeringen utfördes under den senare hälften av maj, då markväxtligheten hade börjat växa och att löv spruckit ut. Detta innebar smärre begränsningar när lämningar i markytan skulle urskiljas. Samtidigt hade exempelvis inte storbladiga växter som t. ex. ormbunkar spruckit ut, vilka skulle ha försvårat inventeringen påtagligt.

Topografi och fornlämningar

Trakten väster om Norrtälje domineras topografiskt sett av två dalgångar, i vilka sjöarna Lommaren och Kyrksjön är belägna. Mellan dessa finns högliggande terräng som huvudsakligen är skogsbevuxen och med bara mindre inslag av odlingsbar mark. Det är i den norra delen av den högliggande terrängen invid Lommaren som utredningsområdet är beläget.

Stora delar av utredningsområdet utgörs av högliggande terräng med en nivåskillnad på uppemot 40 m mellan höjdrön och Lommarens vattenyta. Sluttningarna mot Lommaren är bitvis branta. Stora delar av dessa höjdparter är bevuxen med barrskog med inslag av lövskog. I den östra delen finns ned mot Lommaren en mindre sidodalgång, vilken utnyttjats som odlingsmark. I västra kanten av utredningsområdet finns lägre liggande mark vilken har utgjort odlingsmark. I den sydvästra delen av utredningsområdet finns öppen mark vilken tidigare varit uppodlad. Inom området finns bara enstaka bebyggelser. Därtill finns vägar av olika standard vilka anlagts under regementstiden.

Omedelbart väster om utredningsområdet ligger sammanhängande tidigare odlingsmark till Nordrona. Utredningsområdets västra gräns sammanfaller med den nuvarande vägen till Nordrona.

Inom utredningsområdets västra del finns flera lämningar av olika karaktär. Längst i norr på krönet av höjden finns gränsmärket Norrtälje 50:1 och den sentida vallen 52:1. Något längre söderut och mot kanten av tidigare odlingsmark finns fossil åkermark 39:1-2 med röjningsrösen. I den västra delen av området finns groppen 51:1 med ålderdomlig karaktär. I utredningsområdets sydvästra hörn finns sentida lämningar i form av lägenhetsbebyggelsen 46:1 och stemmuren 48:1. Mellan dessa två finns också de sammanförda lämningarna 47:1.

Fornlämningssmiljön i anslutning till utredningsområdet har däremot en äldre karaktär. Flera lämningar finns koncentrerade strax väster om området. Där finns flera gravfält (Norrtälje 19:1, 21:1, 22:1), enskilda gravar i form av högar (20:1-2), stensättningar (18:2-4), röse (18:1), bytomt/gårdstomt (53:1, 64:1). Därtill en fornborg (23:1). Gravfälten, högarna röset och stensättningarna ligger i nära anslutning till bytomterna/gårdstomterna. Öster om utredningsområdet finns boplatsen 45:1, där terrasser noterats.

En kontroll av uppgifter om fynd i samlingarna för Statens Historiska Museum visade att inga sådana redovisas för Nordrona vare sig i Frötuna socken eller i Norrtälje.

Historiska uppgifter och äldre lantmäterikartor

Utredningsområdet ligger till stor del inom ägorna för Nordrona by, vilken tidigare ingick i Frötuna socken. Dess äldsta belägg är från 1409 enligt Ortnamnsregistret vid Institutet för Språk och folkminnen (www.sprakochfolkminnen.se). Byn bestod av två gårdar enligt kartan i geometriska jordeboken från 1639. Denna karta visar enbart åker- och ängsmark och redovisar därför främst situationen utanför utredningsområdet, med undantag för dess allra västligaste del. En storskifteskarta från 1789 visar en viss ökning av åkermarken i områdets västligaste del. Kartan redovisar byns hela ägoområde och en jämförelse visar att stora delar av utredningsområdet utgjordes av skogs- och betesmark. En detalj är att kartan visar en stor hästhage i den västra delen av utredningsområdet. En karta över laga skiftet från 1869 visar att det då fanns åkermark i den sydvästra delen av utredningsområdet. Det innebär att det skett en uppodling mellan 1789 och 1869. Den häradsekonomiska kartan från 1901-06 visar samma utbredning av odlingsmarken. I utredningsområdets sydvästra hörn och i anslutning till odlingsmark och vägen till Nordrona fanns också en mindre bebyggelse.

Marken i den östligaste delen av utredningsområdet tillhörde Norrtälje stad. Den häradsekonomiska kartan visade att denna del utgjordes av skogsmark med två mindre partier av odlingsmark. I anslutning till dessa fanns lägenhetsbebyggelse på tre platser.

Hela utredningsområdet ingick under perioden ca 1950-2000 i övningsområdet för regementet Lv3.

Resultatredovisning

Figur 2. Utredningsområdet med lämningar markerade. Ny- eller ommätta lämningar jämfört med vad som är angivet i FMIS är markerade med svart punkt respektive linje. Skala 1:8 000.

Utredningsområdet uppgick till 50 hektar, varav merparten utgjordes av skogsmark, en mindre andel tidigare odlingsmark och slutligen även en mindre del av sjön Lommaren.

I utredningsområdets nordöstra hörn invid den östra sidodalgången identifierades en husgrund med syll i cement med måtten 5x14 m och delvis med cementgolv (*objekt 1*). Den tillhör därför troligen 1900-talet. Den har troligen hört till en sentida lägenhetsbebyggelse, som visas på häradsekonomiska kartan och vars boningshus är bevarat. Av de två andra lägenhetsbebyggelser som redovisas i denna del av området på samma karta finns den mellersta kvar, medan den södra enbart representeras av en mindre ekonomibyggnad. Den skogsbevuxna marken som anslöt till den öppna marken i sidodalgången var dränerad av flera diken. I skogsområdet förekom skyttevärn som spår av regementstiden. Skyttevärnen bestod ofta av mer eller mindre grunda gropar, omgivna på en eller flera sidor av en vall eller upplagda stenar. I övrigt var den öppna marken gräsbevuxen, varför inga spår av eventuella överodlade lämningar kunde konstateras.

Den mellersta delen av utredningsområdet bestod av tre bergshöjder som var bevuxna med barr- och lövskog. På den östra bergshöjden fanns talrika skyttevärn av olika storlek. Området mellan de östra och mellersta bergshöjderna var till stora delar sankt och bevuxet med tät slyskog.

Den mellersta bergshöjden, som har namnet Storberget, har på sin norra del de registrerade lämningarna *Norrtälje 50:1* och *52:1*. Gränsmärket *50:1* skall ha en storlek om 2 m och vara 0,2 m hög, med stenar i kanterna och kullfallen visarsten. Enligt markeringen i FMIS skulle den ligga nära *52:1* och på den norra delen av Storbergets krön. Vid fältinventeringen kunde den dock inte identifieras på denna plats. Beskrivningen av dess omgivning passar bättre på ett läge ca 40 m längre norrut. Det innebär närmare bergsbranten i norr istället för på bergskrönet. I detta område finns en lämning som troligen är den som beskrivs i FMIS. Storleken på 2 m och en höjd på 0,2 m överensstämmer. Utöver synliga stenar i kanterna och en möjlig kullfallen visarsten finns en påtaglig stenpackning som är kraftigt övermossad. Den ger därför ett otydligt intryck. Lantmäterikartorna visar emellertid att ingen bygräns har berört Storberget. Däremot visar en karta över storskifte från 1789 att Storberget ingick i Hästhagen och att denna var indelad i flera mindre delar. På kartan har några av dessa interna gränser markeringar som bör vara gränsmärken. En sådan är markerad på den norra delen av Storberget och skulle kunna överensstämma med den aktuella lämningen.

Lämningen *52:1* utgörs av en sentida vall. Vid fältinventeringen konstaterades att den placering som återges i FMIS innebär att den skulle leda utför ett stup, samt i nederkanten av en stor uppbyggd vändplan på Storbergets krön. Den sistnämnda är tillkommen under regementstiden. Lämningen kunde dock identifieras 120 m längre västerut. Den är ca 50 m lång, varav den i den östra delen är 1-2 m bred och 0,5-1,5 m hög och består av jord och stenar. I den västra delen är den ca 1 m bred och uppemot 0,5 m hög samt består av 0,3-0,7 m stenar. Den ligger i sluttning mellan en bergsbrant och en brant körväg, som med största sannolikhet är från regementstiden. Vallens måste ha anlagts i samband med körvägen.

I den nedre delen av sluttningen mellan Storberget och den västra bergshöjden finns diken och andra spår av äldre odlingsmark. På den västra höjden finns i den norra sluttningen gropen *51:1*. Den beskrivs i FMIS vara 2 m i diameter och 0,4 m djup samt ge ett ålderdomligt intryck. Vid fältinventeringen kunde den inte återfinnas i det läge där den är utprickad i FMIS, utan istället 40 m västerut. Den ligger nära en körväg och denna närhet kan innebära att gropen är ett grunt skyttevärn, särskilt som det finns flera skyttevärn av olika storlek på den västra höjden.

I flackt sluttande mark söder om Storberget och nära övergången till tidigare odlingsmark finns område med fossil åker 39:1-2. Området är uppdelat på två ytor eftersom det korsas av en väg från regementstiden. Området är svåravgränsat och lämningarna beskrivs som sammanlagt ca tio röjningsrösen. De beskrivs i FMIS som 3-4 m stora och 0,1-0,2 m höga av 0,2-0,4 m st stenar. I ett av dem ingick ett block. Markytan inom området anges vara inte nämnvärt röjd. Vid fältinventeringen noterades rikligt med mindre skyttevärn inom området. Området gränsar till mark som sannolikt uppodlats under 1800-talet, men som nu upptas av en grusad fotbollsplan. Denna och angränsande tidigare odlingsmark dräneras av ett djupt dike som leder norrut till blötmarkerna mellan Storberget och den östra bergshöjden. Avsaknaden av spår av röjning i markytan mellan röjningsrösen bör tyda på att röjningen har skett på någon annan plats. En trolig möjlighet är den tidigare uppodlade ytan söder om 39:1-2.

I områdets sydvästra hörn finns lägenhetsbebyggelsen 46:1, de sammanförda lämningarna 47:1 och stenvuren 48:1. Lägenhetsbebyggelsen 46:1 består av en tydlig källargrund, ett spisröse som alternativt kan vara en uppkastad dumphög, markröjda ytor och täktgropar. Lämningen bör motsvara en symbol för bebyggelse på häradsekonomiska kartan.

Figur 3. Källargropen inom lägenhetsbebyggelsen Norrtälje 46:1 hade murar av stora stenar och anslöt till ett markfast block. Här sedd från norr. Foto Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Mellan bebyggelselämningarna och ett elljusspår ligger de sammanförda lämningarna 47:1, vilka beskrivs som område med skyttevärn och gravfält?. De förra var 10-20 m långa, och uppemot 1,5 m höga, samt fanns i områdets södra del. Det möjliga gravfältet beskrivs bestå av 5 stensättningar? vilka var 4-6 m i diameter, 0,2-0,4 m höga och hade övermossad fyllning. Samtliga anges vara otydliga och osäkra. Vid fältinventeringen noterades stensamlingar som bör motsvara dessa lämningar. I minst två av dem finns gropar eller skyttevärn. Därtill noterades att den utpekade platsen utgörs av en svag höjdsträckning som topografiskt domineras av två uppskjutande höjdryggar med berg i dagen i öster. Därtill ligger den alldeles invid den sentida bebyggelsen inom 46:1 där det finns spår av markröjning och täktgropar, samtidigt som de stora skyttevärnen visar omfattande ännu yngre verksamheter.

Stensamlingarna inom 47:1 bedöms av dessa skäl mest sannolikt vara spår av rövning eller markarbeten i samband med den sentida bebyggelsen eller under regementstiden.

Stenmuren 48:1 ligger ett stycke nordost om 47:1 innehåller flera sprängda stenar. Den norra änden är skadad och bildar närmast två parallella armar som möjligen skulle kunna vara en husgrund. Strax öster om den södra änden finns ett avlångt rövningröse. Både muren och det nämnda rövningröset ligger parallellt med ett dike som avgränsar den mark som troligen uppodlades under 1800-talet. Muren kan därför troligen sättas i samband med denna uppodling.

Vid fältinventeringen noterades att den tidigare odlingsmarken i områdets västra del antingen användes som betesmark eller var på väg att växa igen. Detta försvårade möjligheterna att urskilja eventuella överodlade lämningar, däribland efter boplatser.

Diskussion och antikvarisk bedömning

Lämningarna inom utredningsområdet verkar ha varierande ålder. Till de som är yngst och helt eller delvis kan föras till tiden när området var ett militärt övningsområde hör Norrtälje 47:1, 52:1 och troligen 51:1. Andra är sentida och har samband med agrar bebyggelse och verksamhet från 1800-1900-tal. Till dessa hör Norrtälje 46:1, 47:1, 48:1 och 50:1, samt objekt 1.

De enda lämningar som skulle kunna ha ett förhistoriskt ursprung är Norrtälje 39:1-2, eftersom fossil åkermark i form av röjningsrösen ofta förknippas med en tidstillhörighet i bronsålder eller järnålder. Åtminstone på sydsvenska höglandet har det dock visat sig att de främst har dateringar till medeltid och yngre skeden (Lagerås 2013). Om detta gäller även i Mälardalskapen är oklart. Det är emellertid påtagligt att de närmaste lämningarna med ett förhistoriskt ursprung är gravfält som ligger 500 m västerut, i anslutning till gårdarna i Nordronas. Eftersom inga påtagliga spår av odling kan i ytan kring röjningsrösen är de sannolikt spår av en uppodling i omgivningen. Lämningarna ligger i anslutning till en yta som uppodlats mellan 1789 och 1869 att döma av lantmäterikartor. En möjlig tolkning är att röjningsrösen skulle ha kunnat tillkomma vid en första röjning av detta område under förhistorisk tid, medeltid eller 1600/1700-tal. Efter att ha övergivits kan sedan en förnyad uppodling ha skett under 1800-tal. En alternativ tolkning är att röjningsrösen har tillkommit i samband med den sistnämnda uppodlingen.

Vad gäller förekomsten av eventuella lämningar av förhistoriska *boplatser* inom utredningsområdet kunde inga indikationer noteras eftersom den öppna marken användes som betesmark. Att boplatser sådana har funnits strax väster om utredningsområdet är däremot mycket sannolikt eftersom det finns gravfält vid Nordrona. Samtidigt pekar gravfälten främst på en tillhörighet till yngre järnålder, även om det också finns ett röse som skulle kunna tyda på en äldre närvaro i området. Spridda stensättningar, antingen ensamliggande eller i mindre grupper i impedimentmark, kan markera förekomsten av boplatser från bronsålder eller äldre järnålder i omgivningen. Avsaknaden av bevarade spridda stensättningar inom utredningsområdet pekar därför på att det inte har funnits några boplatser inom området.

Vad gäller *antikvarisk bedömning* har två av lämningarna inom utredningsområdet (Norrtälje 39:1-2, 50:1) bedömningen fornlämning i FMIS. Efter utredningen anses denna bedömning kvarstå (fig. 4 & 5). Ytterligare två (48:1, 52:1) har i FMIS bedömningen övrig kulturhistorisk lämning, vilket också bör kvarstå. Till denna kategori av antikvarisk bedömning bör dessutom den nyupptäckta Objekt 1 föras. Två lämningar (46:1, 51:1) som i FMIS har bedömningen Bevakningsobjekt, anses efter utredningen lämpligt att föras över till Övrig kulturhistorisk lämning. Lämningen Norrtälje 46:1 tillhör av allt att döma sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Även 51:1 har sannolikt en sen tillhörighet, antingen i samband med agrar verksamhet eller från regementstiden. Slutligen finns en lämning (47:1) som i FMIS har bedömningen Bevakningsobjekt. Det är en sammanförd lämning med både stora skyttevärn från regementstiden och lämningar som i FMIS beskrivs som stensättningar i ett möjligt gravfält. Vid utredningen ansågs de sistnämnda lämningarna snarare vara spår av sentida verksamheter, antingen tillkomna i samband med bebyggelsen inom den anslutande 46:1 eller från regementstiden. Förslagsvis skulle dess status och antikvariska bedömning kunna klargöras vid en utredning, steg 2 med schaktgrävning.

Figur 4. Antikvarisk bedömning av lämningar inom utredningsområdet. Lämningar bedömda som fornlämning är rödmarkerade. De som är bedömda som Övrig kulturhistorisk lämning är gråmarkerade. Bevakningsobjekt har ljusgrå markering. Skala 1:8 000.

Objekt-nr	Typ	Antikvarisk bedömning
Norrtälje 39:1-2	Fossil åker – röjningsröseområde	Fornlämning
Norrtälje 46:1	Lägenhetsbebyggelse	Övrig kulturhistorisk lämning
Norrtälje 47:1	Sammanförda lämningar – skyttevärn mm	Bevakningsobjekt
Norrtälje 48:1	Övrigt – stenmur	Övrig kulturhistorisk lämning
Norrtälje 50:1	Gränsmärke	Fornlämning
Norrtälje 51:1	Övrigt – grop	Övrig kulturhistorisk lämning
Norrtälje 52:1	Övrigt – sentida vall	Övrig kulturhistorisk lämning
Objekt 1	Lägenhetsbebyggelse	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 5. Tabell över objekt inom utredningsområdet och antikvarisk bedömning av dessa.

Sammanfattning

Upplandsmuseet gjorde i maj 2015 en arkeologisk utredning, etapp 1, inom området Lommarhöjden i Norrtälje i Stockholms län. Syftet var att klarlägga om fornlämningar berördes och om det fanns boplatsslagen eller andra lämningar som kan misstänkas utgöra fornlämning.

Utredningen pekar på att av de lämningar som finns inom utredningsområdet har enbart den fossila åkermarken Norrtälje 39:1-2 sådan karaktär att den möjligen har tillkommit under förhistorisk eller historisk tid, samt 50:1. Flertalet av de övriga lämningarna kan kopplas till bebyggelse och agrar verksamhet under 1800-1900-tal, som Norrtälje 46:1, 47:1, 48:1, samt den vid utredningen lokaliserade objekt 1. Ytterligare en grupp lämningar har troligen tillkommit i samband med verksamheter kring Lv3 under 1900-talets senare del (47:1, 51:1, 52:1).

Administrativa uppgifter

<i>Plats:</i>	Lommarhöjden, Tälje 4:62, Norrtälje socken och kommun, Stockholms län
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk utredning, etapp 1
<i>Uppdragsgivare:</i>	Norrtälje kommun, Fastighetsavdelningen, Mark och exploatering
<i>Fältarbetsperiod:</i>	2015-05-21 – 2015-06-01
<i>Upplandsmuseets projektledare:</i>	Hans Göthberg
<i>Upplandsmuseets personal:</i>	Robin Lucas
<i>Upplandsmuseets diarienummer:</i>	Ar-383-2015
<i>Upplandsmuseets projektnummer:</i>	8564
<i>Länsstyrelsens handläggare:</i>	Sofia Andersson
<i>Länsstyrelsens beslutsdatum:</i>	2015-05-04
<i>Länsstyrelsens diarienummer:</i>	4311-44060-2014
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Dokumentationsmaterial:</i>	Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Referenser

Lantmäteriakter

Lantmäterimyndigheten Stockholms län

Frötuna socken, Nordrona

Storskifte 1789 01 – FRU – 24

Laga skifte 1869 01 – FRU – 116

Lantmäteristyrelsen

Frötuna socken, Nordrona

Arealavmätning 1639

Litteratur

Lagerås, Per. 2013. Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska höglandet tolkade utifrån röjningsrösen. Fornvännen 2013. Årgång 108.